

Яна Жовніренко
(Слов'янськ)

УДК 81'1

АНАЛІЗ ТИПОЛОГІЇ МОВНИХ СИТУАЦІЙ У КОНЦЕПЦІЇ В. О. ВІНОГРАДОВА

У статті репрезентовано зіставний аналіз типологічних ознак для опису мовних ситуацій, які виокремив російський учений В. О. Виноградов. Висвітлено базові критерії диференціації типологічних характеристик, узагальнено лінгвістичний доробок ученого в дослідження даної проблематики. В енциклопедичній статті В. О. Виноградова подано симбіоз наукової думки учених, позначено загальні й різні позиції дослідників щодо створення концепції мовних ситуацій. Систематизовано накопичений матеріал, й репрезентована узагальнююча схема типологічних ознак мовної ситуації за В. О. Виноградовим, в якій об'єднано всі значущі чинники створення універсальної формули мовної ситуації. Теоретичні положення, висунуті В. О. Виноградовим, мають велике значення для лінгвоісторіографічного дослідження явища мовної ситуації.

Ключові слова: лінгвоісторіографія, типологія, типологічні ознаки, мовна ситуація, комунікативна сфера.

Постановка проблеми. Уздовж історії становлення соціолінгвістичної науки констатуємо наявність певної класифікації її об'єктів. В. О. Аврорін називає такі спроби «важливим знаряддям у пізнанні реальної дійсності» [1, с. 265]. Лінгвістична типологія прагне не тільки відзначати і класифікувати факти відмінності і подібності мовних явищ, а й пояснювати їх. Типологія займається пошуками універсалій, тобто тверджень, імовірно вірних щодо всіх або більшості мовних явищ. Особливо тісно типологія пов'язана з лінгвістичними теоріями функціонального напрямку, тобто такими, які пояснюють межі спостережуваного різноманіття мов, умови та мету їх використання. Соціологічна типологія передбачає облік і зіставний аналіз низки параметрів – диференційних ознак, що визначають разом тип мовних ситуацій та уможливають конструювання типологій. Лінгвістична типологія прагне не тільки відзначати й покласифікувати факти відмінності та подібності мовних явищ, а й пояснювати їх.

Аналіз останніх досліджень. Типологічну класифікацію мовних ситуацій у зарубіжній лінгвістиці започатковано У. Стюартом, Ч. Фергюсоном, Дж. Гамперцем, Дж. Фішманом, Х. Клоссом, Е. Хаугенем, Д. Хаймсом; у радянському мовознавстві – В. О. Авроріним, В. О. Виноградовим, Ю. Д. Дешерієвим, Г. О. Зографом, Л. Б. Нікольським, Г. В. Степановим, О. Д. Швейцером. У сучасній вітчизняній філології наукової значущості набули студії В. М. Брицина, Г. В. Вусик, Л. Т. Масенко, О. Б. Ткаченка. Типології мовних ситуацій в різних регіонах досліджують російські вчені, а саме: Р. В. Галімянова, Ф. Х. Гаріпова, М. О. Горячова, Т. Т. Камболов, Н. Б. Мечковська, Г. П. Нещименко, Д. Н. Тухватуліна. Слід звернути увагу на позицію В. О. Авроріна, які враховують тільки рівні функціонального розвитку мов. Як зазначили О. Д. Швейцер та Л. Б. Нікольський, такі класифікації не є змістовними й не ілюструють реальний мовний стан [4, с. 89].

Мета статті – ретельний огляд типологічних ознак мовної ситуації, диференційованих В. О. Виноградовим, а також конструкція узагальненої схеми на базі виокремлених параметрів.

Виклад основного матеріалу. Низка публікацій, присвячених вивченню проблеми мовної ситуації, а також типологічним ознакам належать відомому фахівцю з соціолінгвістики й теорії мови, африканістики, член-кореспонденту РАН В. О. Виноградову. Серед студійованих їм напрямків важливе місце посідає соціолінгвістична типологія. Він розробив оригінальний підхід до соціолінгвістичної типології, що дозволяє схарактеризувати складні етномовної ситуації в неоднорідних соціокультурних умовах. Найбільш яскраво і різнобічно проявив В. О. Виноградов свій науково-організаторський талант під час роботи над «Лінгвістичним енциклопедичним словником» під редакцією В. Н. Ярцевой. Учений був заступником головного редактора й одним з авторів цього грандіозного видання, згодом перевиданого під назвою «Лінгвістична енциклопедія», яке стало настільною книгою не лише фахівців-мовознавців, а й усіх освічених людей. Саме в стаття «Мовна ситуація» в цій енциклопедії репрезентовано типологічні ознаки

мовної ситуації [6 с. 521-523]. Дослідник урахував досвід Л. Б. Нікольського і виокремив наступні ознаки:

I. Кількісні ознаки:

1) кількість ідіомів-компонентів певної мовної ситуації. За загальною кількістю ідіомів розрізняють монокомпонентні (охоплюють один ідіом) та полікомпонентні (охоплюють декілька ідіомів) мовні ситуації. В. О. Виноградов поділяв думку Л. Б. Нікольського про майже відсутність у світі прикладу монокомпонентної мовної ситуації; зазвичай мови мають територіальні й соціальні різновиди, що складають полікомпонентну мовну ситуацію. Виключний випадок спостерігається в Ісландії, де єдина мова має одну форму існування;

2) кількість мовців кожного з ідіомів відповідно до загальної кількості населення досліджуваного ареалу (демографічна потужність ідіомів);

3) кількість комунікативних сфер, що обслуговуються кожним ідіомом відносно загальної кількості таких сфер (комунікативна потужність ідіомів). Як результат зіставлення рівнів демографічної та комунікативної потужностей існує параметр «рівнопотужні / різнопотужні ідіоми». Особливо важливою є, як зазначає В. О. Виноградов, комунікативна потужність. За цим параметром учений розрізняє рівнорівневі та нерівнорівневі мовні ситуації;

4) кількість функціонально домінуючих ідіомів. У нерівнорівневих мовних ситуаціях окремі ідіоми можуть бути функціонально домінуючими, й за кількістю таких ідіомів учений виокремив однополюсні (з одним домінуючим ідіомом) і багатопольні (з декількома домінуючими ідіомами) мовні ситуації. В. О. Виноградов констатував, що рівнорівневі (збалансовані) мовні ситуації дуже рідко трапляються; частіше спостерігається нестійка та нетривала рівновага під час серйозних мовних змін.

II. Якісні ознаки мовної ситуації.

Існує низка параметрів, які не можна виокремити за кількісними ознаками. Їх теж потрібно враховувати бо вони мають прямий вплив на всю систему співвідношення мов у регіоні. Це – якісні ознаки. Вони охоплюють як лінгвістичні, так й екстралінгвістичні чинники. В. О. Виноградов окреслив такі параметри якісних ознак:

1) лінгвістичний характер ідіомів, що належать до мовної ситуації, – різновиди однієї мови або різні мови. Тут учений пропонував розрізняти одномовні й багатомовні мовні ситуації;

2) структурно-генетичні відношення між ідіомами – подібні, споріднені, неспоріднені, неподібні. Для багатомовних мовних ситуацій є значним поділ на гомогенні та гомоморфні (споріднені й типологічно подібні) або гетерогенні й гетероморфні (неспоріднені й типологічно неподібні). В. О. Виноградов акцентував увагу на можливості існування всіх комбінацій цих характеристик: гомогенна й гомоморфна, гомогенна й гетероморфна, гетерогенна й гомоморфна, гетерогенна й гетероморфна мовні ситуації;

3) функціональна рівнозначність / нерівнозначність ідіомів. Учений розрізняє гармонійні мовні ситуації, за яких ідіоми набувають рівнозначного юридичного статусу, та дисгармонійні мовні ситуації, за яких ідіоми набувають різного юридичного статусу. Водночас, юридична рівнозначність мов може поєднуватись з фактично єдиним домінуванням одного з них. Н. Б. Мечковська продовжила роботу над конструюванням типологічних ознак мовної ситуації підкреслила доречність такої думки: «юридична рівноправність – це необхідна, але не завжди достатня умова для фактичної рівноваги мов» [3, с. 103].

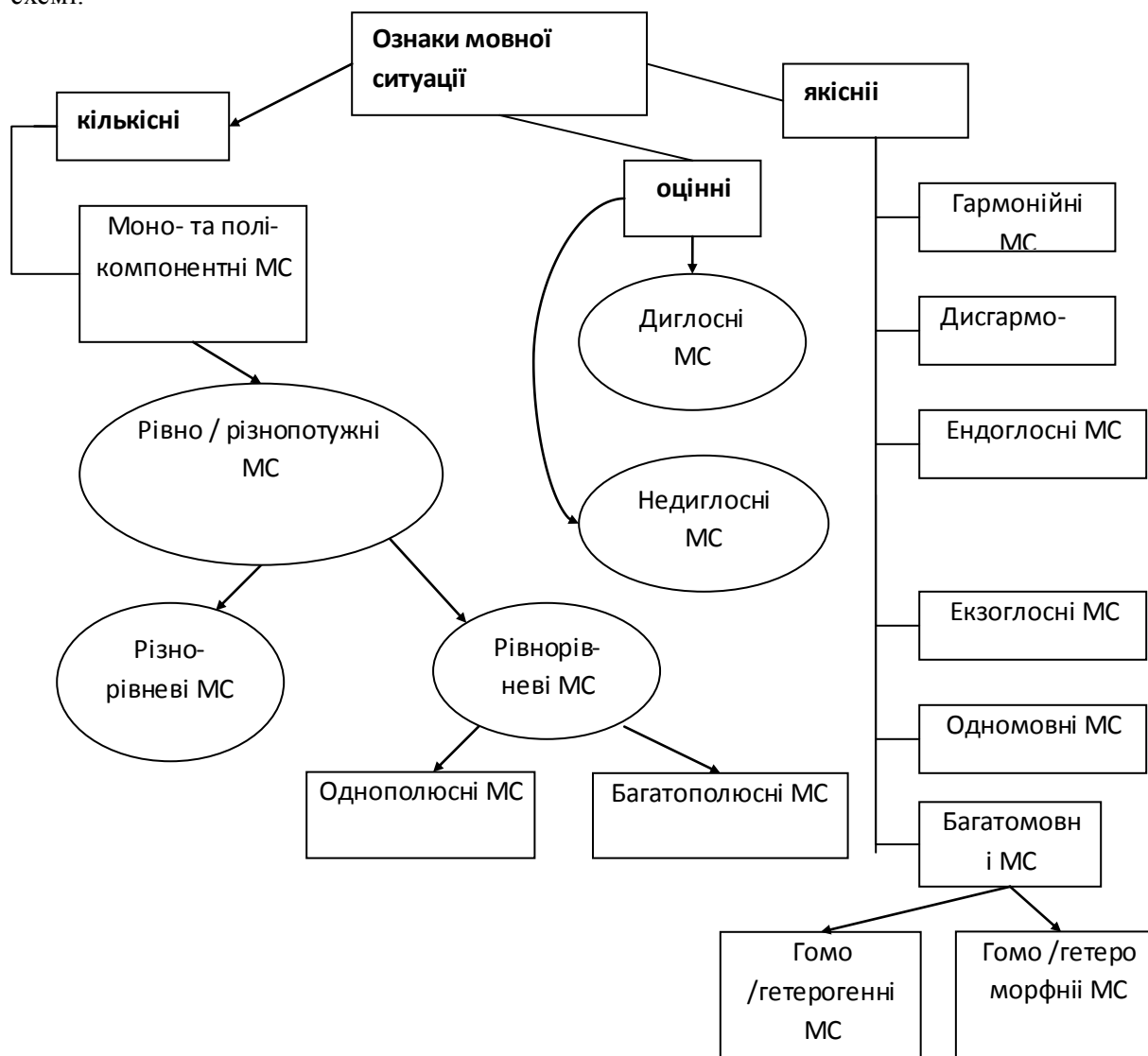
Щодо критеріїв розмежування офіційного й фактичного статусу компонентів, О. Д. Швейцер також погоджувався так пояснював цю концептуальну думку: «Перший визначено її законодавчо закріпленим статусом, а інший – спільністю ознак, що дозволяють окреслити фактичне значення мови (варіанту, діалекту) у певному суспільстві (кількість мовців, їх соціально-демографічні характеристики, діапазон функціонального використання, наявність білінгвізму або диглосії серед її носіїв, ступінь фактичної реалізації її офіційного статусу)» [5, с. 32].

4) В. О. Виноградов виокремив такий параметр, як характер ідіом, що домінує, на державному рівні – місцева (мова місцевого населення) / імпортована мова. За цією ознакою учений розрізняє ендоглосні мовні й екzogлосні мовні ситуації.

III. Оцінні ознаки.

Цей параметр дозволив В. О. Виноградову здійснити внутрішнє й зовнішнє оцінювання ідіомів (тобто оцінювання мови носіями інших мов й власне мовцями щодо її комунікативної естетичності, придатності, культурної престижності тощо); визначають рівень так званої «мовної лояльності» певного мовного колективу. Водночас дослідник урахував явище диглосії. Тут можлива наступна комбінація: диглосні та недиглосні мовні ситуації. Цей пункт відповідає аксіологічній класифікації мов, яку було створено американським ученим П. Гарвіном. Серед параметрів, що характеризують мову як соціальний чинник, учений виокремив так звані символічні функції, одна з яких є «престижною». Функціонування мов з різним престижем формує диглосні / недиглосні мовні ситуації (диглосії як двомовність з опозицією мов за престижністю) [6 с. 521-523].

Представимо розподіл типологічних ознак, репрезентованих В. О. Виноградовим, на схемі:

Висновки дослідження. Грунтовний аналіз характеристики типологічних ознак В. О. Виноградова й дотепер користується підвищеною увагою мовознавців, є предметом наукових дискусій та використовується для подальших наукових досліджень явища мовної ситуації. Концепцію типологічних ознак В. О. Виноградова вважають підґрунтям для виокремлення різноспрямованих типологічних параметрів для створення універсальної схеми, яку намагаються сконструювати багато мовознавців.

Такий поглиблений огляд типологічних ознак уможливило вичерпно осягнути всі грані наукової діяльності званого лінгвіста В. О. Виноградова й зробити ґрунтовне лінгвістогістогічне дослідження проблеми побудови типологій мовних ситуацій в мовознавчій літературі.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврорин В. А. Проблемы изучения функциональной стороны языка / Валентин Александрович Аврорин. – Л. : Наука, 1975. – 275с.
2. Виноградов В. А. Языковая ситуация // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
3. Мечковская Н. Б. Общее языкознание: Структурная и социальная типология языков: Учебное пособие для институтов филологических и лингвистических специальностей / Наталья Борисовна Мечковская. - М. : Флинта: Наука, 2001. - 312 с.
4. Швейцер А. Д. Введение в социолингвистику: для ин-тов и фак. иностр. яз. [Учеб. пособие для пед. ин-тов по спец. №2103 «Иностр. яз.»] / Александр Давидович Швейцер, Леонид Борисович, Никольский. – М. : Высш. школа, 1978. – 216 с.
5. Швейцер А. Д. Современная социолингвистика. Теория, проблемы, методы / Александр Давидович Швейцер. – М. : Наука, 1976. – 176 с.
6. Paul P. Garvin. Conceptual framework for the study of language standardization [Электронный ресурс] // Режим доступа: uk-online.uni-koe.ln.de/remarks/d5134/rm2180577.pdf

Жовниренко А. Анализ типологии языковых ситуаций в концепции В.А. Виноградова.

В статье представлены сопоставительный анализа типологических признаков для описания языковых ситуаций, которые выделил российский ученый В. А. Виноградов. Освещены базовые критерии дифференциации типологических характеристик, обобщенно лингвистическое наследие ученого относительно данной проблематики. В энциклопедической статье В. А. Виноградова систематизированы концепции предыдущих исследователей выделены общие и различные черты научной мысли исследователей по созданию концепции языковых ситуаций. Систематизирован накопленный материал, и представлена обобщающая схема типологических признаков языковой ситуации по В. А. Виноградову, в которой объединены все значимые факторы создания универсальной формулы языковой ситуации. Теоретические положения, выдвинутые В. А. Виноградовым, имеют большое значение для углубленного исследования явления языковой ситуации.

Ключевые слова: лингвоисториография, типология, типологические характеристики, языковая ситуация, коммуникативная среда.

Zhovnirenko A. Analysis of Typology of Linguistic Situations in V. Vynogradov's Works.

The article represents a comparable analysis of typological features of language to describe situations that are singled Russian scientist V. Vinogradov. The article deals with the basic criteria of differentiation typological characteristics of generalized linguistic heritage of scientific research of this subject. In the encyclopedic article V. Vinogradov submitted symbiosis of thought of scientists, general and different positions of researchers for creating the concept of linguistic situations are represented. The material is accumulated, and generalized scheme of typological features of the language situation by V. Vinogradov is represented, in which all relevant factors combined to create a universal formula language situation. The theoretical approaches put forward VA Vinogradov are important for depth study of the language situation in linguistics.

Key words: lingvohistoriographic research, linguistic situation, typology features, communicative sphere.

Статтю рекомендовано до друку
кандидатом філологічних наук,
доцентом кафедри германської та слов'янської філології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»
Н.М. Маторіною

Алла Зернецкая
(Киев)

УДК 81'23

**КОММУНИКАТИВНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНЫЙ ПОДХОД
К РАССМОТРЕНИЮ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ**

С прикладных позиций рассматриваемая проблема была сформулирована этнолингвистами как вопрос: что должен знать и уметь коммуникант, чтобы адекватно и успешно участвовать в вербальной коммуникации. Вся совокупность таких знаний и умений в лингвистике получила название коммуникативной компетенции. Одной из составляющих частей общей коммуникативной